ԱԶԱՏ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

ԹԻՒ 6

ՀԱՅԳՈՅԺ

ԱՇԽԱՐԱՆՔ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ

ԳՐԵՑ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԳՈՒԹԵՑ

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

Վ. ԵՒ Գ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ ԵՂԲԱՐՔ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐ. Ե. ԱՍԱՏՈՒՐԵԱՆ

1908

Տե՛ս, Տէր, զի նեղեալ եմ. ոսկերք իմ խռովեցան, սիրտ իմ գելաւ յիս և ես գտայ դառնացեալ. արտաքուստ անժառանգեաց զիս սուր, որպէս և մահ 'ի ներքուստ։

Լուարո՛ւք, լուարո՛ւք զայս՝ զի ես հեծեմ, հառաչեմ և ոչ ոք է որ մխիթարէ զիս, ... ո՛վ Տէր, դու արարեր զօրն զայն և դու կոչեցեր զժամանակն զայն, եւ եղեւ ինձ վա՜յ վա՜յ։

Ձե՛զ ասեմ, ձե՛զ ասեմ, ո՛վ անցաւորք ճանապարհաց. դարձայք՝ հայեցարուք և տեսէք թէ իցե՞ն երբէք ցաւք ըստ ցաւոց լեալ՝ որք 'ի իմ հասին...։

Ողբ Երեմիայի Ա. Գլ.

ՀԱՅԳՈՅԺ

ԱՇԽԱՐԱՆՔ

ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ

ՈՂԲԱ՛Մ զքեզ, Հայո՛ց աշխարհ, զի քո կեանք ող-բերգութիւն է. ամեն դար և ժամանակ երբ աղէտ-ներ զքեզ պատեցին, դու միշտ աղէտներուդ հետ մի ողբերգու ծնար. քո առաջին ողբերգուն Մովսէս Խո-րենացին է, որ հազար երկերիւր ամ յառաջ ուժ-գին ողբաց զքեզ, մինչ վերացաւ գլխէդ Արշակունի թագ, մինչ ջախջախեցաւ իշխանութեանդ գաւազան, նսեմացաւ քո փառք, կորեաւ ազատութիւնդ, և դու օտարական բարձրութեանցդ խոնարհելով իջեր ծառայա-կան ՚ի ստրկութիւն. դու որ քան զհիւսիսականս վե-հագոյն կը դնէիր քո գահը։

Յայն օրէն անկար դու ուժգնապէս երբ խօլամիտ նախարարք զԱրշակունի թագն դաւեցին, երբ Վեստ Սարգիս և մանիչ Կիրակոս՝ Անւոյ ազատ քաղաքին ինքնութեամբ Յունական կայսրութեան յանձնեցին.

ԱԶԳԱՏ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ Թիւ 6

ՀԱՅԳՈՅԺ

ԱՇԽԱՐԱՆՔ
ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ

ԳՐԵՑ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԳՈՒԺԵՑ

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ
Վ. ԵՒ Պ. ՋԱՐԴԱՐԵԱՆ ԵՂԲԱՐՔ

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐ. Յ. ԱՍԱՏՈՒՐԵԱՆ
1908

ԱՌ ՈՂԲԱԿԻՑԴ ԻՄ
ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ

Մտերիմ հայրենակից

Գ. Համբարձում Աճէմեան

Դու մինչ կայտառ ու ծաղկահասակ երիտասարդ ես՝ հրճուանք և ուրախութիւն կը սփռես, երգ և հարսանեաց պար կը սիրես, ո՛հ, եւ զքեզ յողք և 'ի լաց կը հրաւիրեն Հայոց աշխարհին վերայ։ Կը ճանաչեմ ազնիւ ոգիդ, որ թէ՛ 'ի խինդ և թէ՛ 'ի լաց միապէս զգայուն էր. այդ եւս մի նշանակ կը համարիմ ես՝ թէ ոգիդ կենդանի է, և դու Հայուն անզգայ զաւակ չես։ Հայոց աշխարհ կուլայ, ես և դու Բիւզանդիոնէն ինչպէս 'ի մօտոյ կը լսենք նորա կոծն ու կական, պէտք է յալակից ու վշտակից լինինք, զի նոյն հայրենեաց պանդուխտ որդիքներն եմք։

Գիտես դու և կը յիշես թէ անցեալ տարուոյն 'ի վերջ՝ ես զՎան ՎԱՆԳՈՑԺով ողջացի, մինչ թագուցեալ կրակն միայն զՎան վառեց. այդ կրակին հետ արիւն և այլ սոսկալի աղէտներ չկային, այլ միայն Վանեցւոց կեանք և ստացուածք հուր ճարակելով մոխիր դարձուց։ Եւ ի՞նչ պէտք էր սուր և արիւն. միթէ ժողովուրդն իւր չքաւորութենէն ինքնին անարիւն և անսուր չէ՞ր չքանար։

Ցո՛ւշ բեր, Վասպուրական գաւառի շինական ժողովրդոց յորդոր կը կարդայի, որ Վանայ կրա-

կլին վերայ ջուր լեցնեն, և օգնեն դժբաղդ-
Վանեցւոց. ես չէի դիտեր և չէի գուշակեր որ
Վանայ կրակէն յետոյ պիտի ելնէր ուրիշ պա-
տուհասիչ Մարական կրակ մը, որ քան զԲաբելո-
նի բոցն ծաւալելով բոլոր Վասպուրական աշ-
խարհն դժոխային հրով ծախէր, Հայոց գեղերն
ու աւաններ քանդէր և աւերէր, Բագրեւանդայ
գաւառի ժողովուրդ իսպառ կոտորէր, Հայոց
աշխարհի վանքեր, եկեղեցիներ և ամենանուիրա-
կան վայրեր պղծէր և ապականէր. Հայոց տնա-
սէր կիներ, գեղադէմ հարսներ և կոյսեր գազա-
նային վայրագութեամբ լլկէր, և շատն ես յա-
փրշտակելով գերեվարէր, և այլ անլուր անօրի-
նակ ոճիրներ գործէր և ահռելի աղէտներ բերէր
Հայոց աշխարհին վերայ։

Վասն այդորին ես արդ մոռցայ զՎան և բգ-
ՎԱՆԳՈՅԺՆ. արդ կ'սկսիմ ՀԱՅԳՈՅԺովս ողբալ
մեր հայրենեաց համատարած աղէտներ, զորս
վայրագ խուժերուն ձեռքէն կրեց Հայոց անտէր
ժողովուրդ։ Ցաւ է ինձ որ բաւական չեղայ Վաս-
պուրական աշխարհին, բարձր Հայոց, Բասենոյ,
Բագրեւանդայ գաւառին և Մշոյ աշխարհին ար-
դի վերահաս չարեաց հազար բիւր աղէտներուն
նկարագիրը բովանդակ հանել։ Միթէ հնա՞ր է,
որ միայն հոգւով տեսնեմ կամ գուժատու լրե-
րով չափեմ մեր հայրենեաց նորաքանդ աւե-
րակներ։

Այլ ինչպէս բղձակաթ կը լինէր Վահան Գողթ-
նացին մինչ Բաբիլոնի գերութեան շղթայն կաշ-
կանդել էր զինքն, նա կը գոչէր և կը պաղատէր

առ Ամիրապետն․ «ԱՐՁԱԿԵՑԷ՛Ք ՈՐ ՏԵՍԱՆԵՄ ՁՈՐՁԱՓՈՒԹԻՒՆ ԱՒԵՐԱԾՈՑՆ ԵՐԿՐԻՆ ԻՄՈՑ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ»։ Ո՜հ, ես էլ նոյն բղձով կը փափագիմ․ որ միանգամ արձակվիմ այս պանդխտութեան չղթայէն, երթամ ոտքովս շրջիմ և աչքովս տեսնեմ մեր աւերած աշխարհ, և թէ լամ՝ թող արտասուքս այն կարմիր հողոյն վերայ կաթի․ ուր կոտորուեցան Հայեր և ուր թափեցաւ անմեղ մանուկներուն և անբիծ կոյսերուն արիւնը։ Եւ դու ինձ հետ գոչէ, որ սիրահար ես հայրենի ազատութեան։ Ո՛վ անպարտ զոհերու հրաշագործ արիւն, արդեօք Հայոց մեռեալ ու մոխրացեալ հողերուն նոր կենդանութիւն պիտի տա՞ս։

Զվարանինք սակայն և ողբերով չյուսահատինք․ Երկնից գթութեան և ողորմութեան հոսանքներ անսպառ են․ այն որ երբեմն Բաբիլոնի դաշտին մէջ ցրուած անյոյս ժողովուրդին ցամաքած ոսկորներուն վերայ ցօղեց և իսկոյն գերեզմանի դաշտավայրը կենդանութեամբ կանաչացաւ, օր մի եւս Երկինք այդ կենդանարար ցօղ Հայոց դաշտերուն վերայ կը ցօղէ․ դու կը տեսնես թէ ի՞նչպէս Հայոց աշխարհն եւս կը վերածնի հրաշիւք։ Միայն թէ մեք աննկուն արիութեամբ գործենք և Աստուած մեր օգնականն է։

Իսկ դու, ազնի՛ւ բարեկամ, իմ փոքրիկ երկոյս փոքրիկ Մեկենաս, դարձեալ ձեր անուան կը նուիրեմ ՀԱՅԴՈՅԺս որ Հայոց աշխարհի աշխարանքն է, ինչպէս արդէն նուիրեցի մի դուգնաքեայ երկս, որ վերտառութիւնն էր ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԻՒՐ։

Դու այժմիկ փութա՛ և տա՛ր ՀԱՑԴՈՑԺա տո՛ւր մամուլին. Թող մամուլն ալ իր ազատ Թևե-րով տանի այս աշխարհին ։

Ես գիտեմ, այն ազգ և աշխարհ որ Հայ չէ՝ մեզ հետ չի լար. այլ մեզ չէ պէտք օտարին լաց. բաւական է որ Թէ՛ արտաշխարհիկ գաղԹական Հայեր, և Թէ՛ Բիւզանդիոնի պանդուխտ Հայեր լսեն մեր հայրենեաց չարչարեալ որդիքներ և լան ։

Ես գիտեմ և դու գիտես Թէ սուտ լալով ու ողբելով եԹէ շատախենք մեր հայրենեաց հող՝ հայրենիք չշինուիր. Սորա համար Թերեւս ոմանք որ չոր ու անզգայ սիրտ ունին, գիտ մեղադրելով բամբասեն Թէ Խրիմեանը մի լալկան մանուկ է դարձեր կամ Թէ միշտ աւերակասէր բու ։

Սակայն ես կը պատասխանեմ նոցա՝ որ այդ-պէս կը կարծեն ։ Թող այդ ծեր իմաստուն և հանճարեղ շինողներ անլաց և անկած շինեն մեր հայրենիք, և կամ նորա լացող որդիքներուն արտասուքը ծիծաղով սրբեն։ Ես յայնժամ կը Թողում գուժերս և ողբերս, կ'սկսիմ միայն ու-րախուԹեան երգ նուագել ։

Ամէն աշխարհ և ժամանակ իւր ծիծաղ և լացն ունի. ո՞վ է այն՝ որ իւր հայրենիք խըն-դալով և պարերգուԹեամբ չկառուցեր. ո՞վ է այն՝ որ իւր մեռեալը առանց կոծոյ և լալոյ կը Թաղէ ։

Այժմիկ Հայոց աշխարհի կեանք և ժամանակ լաց է. Հայոց տունը՝ սգոյ տուն է և իւր հան-դէսը մեռելոց հանդէս է։ Պէտք է արեան լանք

վշտակցինք քանի որ մեր հայրենեաց որդիքներ կուլան. և նոքա որ կուլան՝ մեր հայրեր, մեր մայրեր, մեր եղբայրներ, մեր քոյրեր, մեր սիրելիներ և մեր բարեկամներն են։

Երանի՜ թէ ազատ շնչով, ազատ ձայնով և ազատ գրչով լայինք. ո՜հ, մանուկ քան զմեզ ազատ է և ազատաբար կուլայ. մեք հեղձամղձուկ լինելով կուլանք. և դու գիտես որ մեր աշխարհին մէջ լացն եւս ազատութիւն չունի։

Լանք ապա և բարձրաձայն աղաղակենք. թէ մեր լալոյ ձայնին աշխարհ խուլ լինի ու չլսէ, հաւատանք թէ Երկինք անշուշտ կը լսէ. և Աստուած իւր բարերար ձեռքով կը սրբէ Հայոց աշխարհի լացն. արագ կը բերէ մեր փրկութեան և ազատութեան օր. և այն օրն է ահա, որ կը խայտան և կը ցնծան մեր հայրենեաց որդիքներ. յայնժամ մեք եւս Մովսիսի քրոջ Մարիամու թմբուկն մեր ձեռքն առնելով՝ հետ նոցա կ'երգեմք և կը պարեմք. «Օրհնեսցուք զՏէր, զի փառօք է փառաւորեալ։»

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

Տե՛ս, Տէր, զի նեղեալ եմ. ոսկերք իմ խռովեցան, սիրտ իմ գելաւ յիս և ես գտայ դառնացեալ. արտաքուստ անժառանգեաց զիս սուր, որպէս և մահ 'ի ներքուստ։

Լուարո՛ւք, լուարո՛ւք վայս՝ զի ես հեծեմ, հառաչեմ և ոչ ոք է որ մխիթարէ զիս, ... ո՛վ Տէր, դու արարեր զօրն զայն և դու կոչեցեր զժամանակն զայն, եւ եղեւ ինձ վա՜յ վա՜յ։

Ջե՛զ ասեմ, ձե՛զ ասեմ, ո՛վ անցաւորք ճանապարհաց. դարձայք՝ հայեցարուք և տեսէք թէ իցե՞ն երբէք ցաւք ըստ ցաւոց լեալ՝ որք 'ի իմ հասին...։

Ողբ Երեմիայի Ա. ԳԼ.

ՀԱՅԳՈՅԺ

ԱՇԽԱՐԱՆՔ

ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ

ՈՂԲԱ՛Մ զքեզ, Հայո՛ց աշխարհ, զի քո կեանք ողբերգութիւն է. ամէն դար և ժամանակ երբ աղէտներ զքեզ պատեցին, դու միշտ աղէտներուդ հետ մի ողբերգու ծնար. քո առաջին ողբերգուն Մովսէս Խորենացին է, որ հազար երկերիւր ամ յառաջ ուժգին ողբաց զքեզ, մինչ վերացաւ գլխէդ Արշակունի թագ, մինչ ջախջախեցաւ իշխանութեանդ գաւազան, նսեմացաւ քո փառք, կորեաւ ազատութիւնդ, և դու տիրական բարձրութենէդ խոնարհելով իջեր ծառայական 'ի ստրկութիւն. դու որ քան զհիւսիսականս վեհագոյն կը դնէիր քո գահը:

Յայն օրէն անկար դու ուժգնապէս երբ խօլամիտ նախարարք զԱրշակունի թագն դաւեցին, երբ Վեստ Սարգիս և մանրիչ Կիրակոս՝ Անւոյ ազատ բանալին նենգութեամբ Յունական կայսրութեան յանձնեցին.

ազատանձնանու թէեւ դա՛ր մի դիւցազնական աստղի նման. Ա՜խ Թագդ Հայկազանց գերեզմանէն ծագեցաւ. յան-կարծ աղօտաղէս փայլեցաւ Զուարթնոց լերանց գը-լուխ, ո՛հ, այդ քո խիկխուան վերջալոյսն էր որ Լեւոն-եան Լեւոնին նոր արեւուն դեռ 'ի մօր մտաւ. յայն օրէն Հայոց աստղ ծանկեցաւ տար գերեզմանին մէջ և այլ եւս չծագեցաւ:

Ցայն օրէն վերջի թագին հետ մնաւ քո ամեն յոյս և հայրենի ազատութիւն. յայն օրէն մինչև ցայսօր վեց դարեր անցան, դեռ ո՛չ լռեցաւ քո տարիւթեան և տառապանաց ժամանակ, այլ տառապանք 'ի վերայ տա-ռապանաց մինչև հասին 'ի վերայ քո. չասեմ քեզ մի հանգիստ ժամանակ, որ պա՛հ մի չունի՛ առնէիր և հանգ-չէիր մաշած ու թալկացած կեանքիդ մէջ:

Թագաւորք Յոյն, Պարսիկ և Արաբացին. Լէնկթիմուր, Ճանապատ և այլ հիւսիսային բարբարոս ազգեր քանիցս անգամ արշաւեցին, քանդեցին, հողաբլուր դարձուցին ամուր ամուր քաղաքներդ, խրամատեցին բոլոր այգես-տաններդ, զքեզ [illegible] տարաքին կայսեր որդիքներդ մինչև 'ի Խուժաստան և Տաճաստան գերի վարեցին:

Օրհնեա՛լ ես դու, Հայո՛ց աշխարհ. որչափ քանդող թշնամոյն ձեռք կը ջանար զքեզ խոպան [illegible] ա-նել և որթերդ յարմատէն յօտել, դու անդրէն նոր նոր ուժեր տալով կը բողբոջէիր: Հաւատա՛ դու, Հայո՛ց աշ-խարհ, թէ Աստուծոյ օրհնութիւնն էր որ միշտ անսպառ պահեց քո ճիւղերդ. զի դու Քրիստոսի ճշմա-րիտ որթին վերայ հաստատուած ես:

Բայց դարձեալ ողբամ զքեզ, անտէրո՛ւնջ ժողովուրդ Հայոց. զի քո մնացորդ ծիլեր անխնայ հալեց ժանտ և ժպիրհ Թիւրքը. որոց համար քու կեանքդ՝ թէ՛ առաջին և թէ՛ վերջին, միշտ ողբերգութեամբ լի է. Մովսէս չէ միայն որ զքեզ կ՚ողբայ. Եղիշէն, Ղազարիկ, Լաստի-վերտցին, Մեծոփեցին, Առաքել պատմագիր, այս ամէն

իրենց ՝ժամանակին մէջ զքեզ ողբացին, Ո՜հ, ես էլ քո ողբերգուն եմ. երանի՜ թէ յետինն լինէի, և այլ ևս չծնէր քեզ ողբերգու. այլ ևս անպահապան այգիդ ճռաքաղ չլինէր. երթայր և այլ ևս չդառնայր անդրէն քո տառապանաց տարին և ժամանակ։

Բայց դարձաւ և բարկութեամբ դարձաւ, երբ Արևմտեան քաղաքակրթութիւն Արևելքը կ՚ողջունէր, երբ Թուրքաստան Սահմանադրութիւն կը հրատարակէր, երբ պանծացող տասնևիններորդ դարը՝ գիտութիւն, լոյս, ազատութիւն և ազգաց իրաւունքներ կը քարոզէր, և երբ դու ինքնավար Սահմանադրութիւն ունէիր, կը հրճուէիր յուսով Նորաքայլ յառաջդիմութեանդ մէջ։

Իբրև սրաթև արծուի, իբրև ճախրաթև բազէ յանկարծ հասաւ ու դարձաւ քո վերայ տառապանացդ օր. սև օր, սև գիշեր էր այն. և իբրև ծննդական մօր՝ ցաւոց երկունք զքեզ ըմբռնեց. դու արդ կը հեծես և ճիչ կը բառնաս. յոյսդ՝ երկուանաց մէջ է. կամ կը ծնիս ողջամբ 'ի Նոր յազատութիւն, և կամ կը մեռնիս այդ մահացու վերքերովդ. անէ՜ծք այն ձեռաց, որ քո հանգստարանի գերեզման կը կնքէ թէ այլ ևս ո՛չ գոյ Հայն ու Հայաստան։

Ի՞նչ անբախտ և թշուառ ես դու, մա՛յր, թէ մեռնիս այժմիկ. երբ ուրիշ մայրեր և ազգեր 'ի Նոր կեանս կը վերածնին. քո կեանք՝ քառասուն դար է. Յունական կրակէն, Պարսկական կրակէն, Արաբացւոց կրակէն, Թաթարներու կրակէն ողջ անցար, անհուն անհամար զոհեր տուիր, որպէս զի Անացորդ որդիքներովդ ապրիս. և արդ ապիկար և վատազգի Թիւրքին կրակով պիտի այրիս և սպառի՛ս։

Մինչ հիւսիս հարաւին դէմ 'ի մարտ կ՚օրհնար, Հայոց լեռներու հին աւազակներն 'ի զէն կը կոչուէին. այդ բանը՝ նոցա համար մի բախտ և պատեհ ժամ էր։ Նոքա որ սովորած էին առանց քրտանց վաստակէ՝ դիւ-

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Տէրութիւն զԲիւրատն 'ի գլէն կը կոչէ. և ո՞վ իրաւունք ունի մեղադրել զինքն. զի Բիւրատն իր դաւանակից ժողովուրդն է՝ առանց գրի և Գուրանի, և քան զՀայն բիւր անգամ յարգի։

Այլ միթէ զինուոր անթոշակ կը զինուորի՞. Բիւրատին հացն ու թոշակ ի՞նչ էր զինուորող ձեռքէն. — ոչինչ. այլ միայն այս բան «Գնացէ՛ք եւ ձեր թոշակն ու հաց ձեր ձեռքով հոգացէք»։ Եւ ուստի՞. — Հայոց գեղերէն ու ժողովուրդէն։

Այս անարդար դատաստանին մէջ Բիւրատ կ'արդարանայ Աւետարանին ու Գուրանին առաջ. եւ ես նմա իրաւունք կուտայի, եթէ Բիւրատն միայն իւր պէտքեր հոգար, հիւրաբար վարուէր, գիւղացւոց հացն ուտէր. թէ հեծեալ էր, ձիոյ դարման խնդրէր, ելնէր և ուղղակի 'ի բանակ երթար։

Բիւրատն այսպէս չվարուեցաւ. և այնպիսի սոսկալի խժդժութիւններ գործեց նա, որ աշխարհի պատմութեան մէջ ոչ գրիչ գրեց, ոչ բերան խօսեց և ոչ մարդոյ ականջ լսեց։

Կ'ասեն թէ Լէնկթիմուր Հայոց աշխարհ արիւնով լուաց. Լաւագոյն էր թէ Բիւրատն ևս արիւնով լուանայր։ Կ'ասեն թէ բռնաւոր Ալփասլան մի անօրինակ վրէժխնդրութիւն մտաբերելով՝ Անւոյ մէջ արեան աւազան մը կազմեց, Հայոց ջերմարիւն երիտասարդներ ոչխարի նման մորթելու լցոյց զայն, ու մտաւ նորա մէջ ինչպէս 'ի լոգարան, և այսպէս շիջոյց իւր սրտին զայրոյթը։ Երանի՛ թէ Բիւրատն ևս իբրեւ արիւնախանձ ինձ՝ արիւնով միայն շատանայր։ Կ'ասեն թէ խորամանկ Շահապան մինչ 'ի գերութիւն կը վարէր Այրարատայ աշխարհի որդիքներ, տասներկու հազար հոգի Երասխին մէջ թափեց։ Հազա՛ր անգամ երանի թէ Բիւրատն եւս այդպէս գործէր. Հայոց կիներ և կոյսեր նոյն Երասխայ

սիրտ արած, ձայնի հետ գնաց գտաւ ընկեցիկ մանուկն. դիւղացի քաջ աղջիկ, որ դեռ մայր չէր եղեր, մայրենի գորովով խաղապատեցաւ տղեկին վերայ. ինչպէս Փարաւոնի դուստր՝ առաւ տարաւ մերձակայ գիւղ մի, ասաց թէ Նփրատին եղերք չամբերուն մէջ գտայ։

Զգիտեմ թէ ողջ մնացի՞ր դու, անհայր անմայր որբացեալ մանուկ. ո՞ր օտար մայր քեզի կաթ պիտի տայ ու սնուցանէ, մինչ քո բուն ծնող մայրդ՝ առ նեղութեան ու վշտին, զքեզ անմայր թողուց։ Ո՜ տառապանաց և դառնութեան օր, որ կաթոգին մայրերուն բնական գորովն ու գութ մոռնալ կուտաս և սրտէն 'ի բաց կը հանես որդեկին սէր, որ մօր աղիքն և սրտին հատորիկն է։

Ողբա՛մ զձեզ, Հայո՛ց մայրեր, որ կորուսիք ձեր յծակից ամուսիններ և սիրական զաւակներ. թէ մեռաք՝ երանի՜ ձեզ, թէ ողջ մնացեր էք՝ եղո՜ւկ ձեզ։ Ո՜հ, ի՞նչ կը լինէր, որ դուք ևս այն Մշեցի դիւցազն կնոջ պէս զօրանայիք, ձեր փչտակրութեան և հալածանաց մէջ կամակար մեռնէիք կրօնի սրբութեան համար, ձեր զաւակաց սիրոյն համար, ձեր համեստ պատկառանաց համար. միթէ այժմ կապրի՞ք դուք, եւ լաւագոյն չէ՞ր ձեզ մեռնիլ քան այդ չարավիշտ կեանք։

Ի՞նչ անդատաստան կը խօսիս դու, հէք ողբերգու. լոբբեւ զառանցող բանդագուշ կը լինիս, կարծելով թէ աշխարհիս վերայ կինեբ սուր և բաղուկ ունին. մինչ քաջաբազուկ հուժկու այրեր կը վատանան իրենց ընտանեկան պատիւ մահու չափ պաշտպանելու, դու գիտես թէ քանի՞ դժուարին է որ տկար ու տանտիկին կիներ դիւցազնանան։

Այո՛, այդ գիտեմ. բայց միթէ չառաքինացա՞ն Հայոց աշխարհի կանայք ու տիկնայք. մինչ նոցա այրերը

չղթայակապ վարեցին 'ի Խուժաստան, նոքա անայր և ան-տերունչ մնացին, կանացի տկարութեան անտար վիշ-տերուն դէմ մրցեցին, Պարսկական կրակին դէմ անվառ մնացին, կրօն, հաւատ և սուրբ կեանք անարատ պա-հեցին. որոց չնաշխարհիկ առաքինութեան հանդէսը ճա-ռագրելով կը հռչակէ սուրբ Եղիշէ վարդապետ։

Մո՛վսէս, Մո՛վսէս, Բագրեւանդայ վիճակին ծե-րունի հովիւ, դու զՀայոց աշխարհ և քո ժամանակ ող-բացիր և ի հող մտար հանգչեցար. այլ եւս չգիտես թէ քո անիթագ անգաւազան ատրկացեալ հայրենեացդ ող-բեր դադրեցա՞ն։

Ո՛չ, ո՛չ. տասն դար անցաւ, տակաւին ողբերդ դառնապէս կը նորոգուին. դու այժմ գլուխդ գերեզ-մանէդ 'ի վեր առ, տես քո սիրելի հօտին վերահաս աղէտները. քանասար գայլերուն մոհմակ յարձակեցաւ, գառներդ կոտորեցին, որոց յորդահոս արիւն՝ չիրիմդ կ'ողողեն և կ'իջնան մինչեւ ի խոր տապանիդ հեծող ոսկորներդ։

Դու ինչպէս տեսնալով կ'ողբագրէիր, արդ եւս արհաւիրք անհնարինք պատեցին Հայոց աշխարհ. մարտ թէ 'ի ներքուստ և թէ արտաքուստ զմեզ պաշարեց, հայրենիքը թափուրացաւ, մնացորդ որդիքներուդ կէսն թողլով բնակամնունդ երկիր՝ գաղթական գնաց, կէսն եւս անխնայ կոտորուեցան սուրբ կրօնին համար և Հա-յոց հաւատին համար։

Եփրա՛տ, Եփրա՛տ, մկրտարա՛ն սուրբ Գրիգորի հո-գեծին որդւոց, ափունքներուդ վերայ ինկած դիակները արեան հեղեղներ թաւալգլոր բերելով քո ծոց կը թա-փեն, և դու տո՛ւր ալիքներուդ՝ թող գլորէ տանի մինչեւ Ովկիանու ափունք. Հայոց աշխարհի անմռուն բողոքն է այդ։ Կը լսե՞ արդեօք և կը տեսնա՞յ աշխար-

նի արեան հանդիսատես խաղաղասէր Լօնտօն. Թէ ո՞ւր է չափ մեծին Անգղիոյ, որ քան զինքն յառաջ Աւետարանին հաւատացող որդիքներ տարապա՞րտ մեռնին։

Բագրեւանդայ փոքրիկ հօտին փոքրի՛կ հովիւներ, ո՛վ քահանայք, թէ ողջ մնացեր էք՝ առէ՛ք ժամհարններ հետ ձեզ, գնացէ՛ք շրջեցէք քաղաքի փողոցներ. տներ և տան մութ խորշեր որոնեցէ՛ք. շրջեցէ՛ք նաեւ գեղերու և դաշտերու մէջ, ժողվեցէ՛ք ուր և գտնէք Հայոց անթաղ մեռելներ. զի մեռելներու տէրերը թողին ու փախան. ծնողք փախան՝ զաւակներ թողուցին, զաւակներ փախան՝ ծնողք թողուցին. նոյնպէս անբաժան սիրելի ամուսիններ սէրը մոռցան, զիրեար թողուցին ու փախան։

Մի մի կամ ուրոյն ուրոյն գերեզման մի՛ փորէք այդ անտէր մեռելներուն, այլ բոլոր միահամուռ խոր վիհերու մէջ թաղեցէք. միայն խաչքարէ նշան մի կանգնեցէք հողակարկառին վերայ. ես աստ կ՚արձանագրեմ նոցա սուրբ և անմահ յիշատակը։

ԱՍՏ ԿԱՏԱՐԵՑԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՀԱՅ ԱՆՈՒԱՆ ՀԱՄԱՐ ՔԻՒՐՏԵՐՈՒ ԱՆՈՂՈՐՄ ՍՐԷՆ, ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՏԷՐՈՒԹԵԱՆ ՀԻՆԳ ՀԱՐԻՒՐ ՏԱՐՈՒԱՆ ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ՀԱՅԵՐ։

Փողոցէն ելէ՛ք, քա՛հանայք, մտէ՛ք այդ մերձակայ տան մի սենեկին մէջ, ուր երկու նոր ամուսնացելոց հարսնարան և առագաստն է. տեսէ՛ք, դուցէ կը ճանաչէք. Թերեւս դո՛ւք պսակ դրիք ու կապեցիք այդ դժբաղդ գլուխները. տեսէ՛ք զոյգ համանման նորահաս կտրիճ ամուսիններ, երկու լծակից սիրելիները, զորս վայրագ Քիւրտեր միմեանց վերայ դնելով ընդ գետին գամեր են, որ գիտես թէ ուխտեր էին նոյն իսկ մահուան մէջ իրարմէ չբաժնուիլ։

Հանէ՛ք այդ արիւնոտ ցիցը, հանէ՛ք ու տարէք պահեցէք. եթէ դատ և դատաստան լինի աշխարհիս մէջ, եթէ Հայուն զրկանքն ևս յիշեն երկրիս դատաւորներ և արդարութեամբ փոխարէն հատուցանեն, յայնժամ դուք զայդ դատական ատենին մէջ բերէք, թող բողոքէ, վկայ լինի Հայոց անպարտ արեան։

Առէ՛ք նաեւ իջուցէ՛ք 'ի վայր ընդ ձող և ընդ ցից հանեալ Հայոց սօսանման երիտասարդներն. արեւ տեսաւ, լուսին տեսաւ, աստղեր տեսան, աշխարհ տեսաւ և Աստուած տեսաւ. այլ վկայ կը խնդրէ՞ք, ո՛վ աշխարհի ատենակալ դատաւորներ։

Համառօտեցէ՛ք, համառօտեցէ՛ք աշխարհի խաղաղութեան դաշնագիր. համառօտեցէ՛ք ձեր երկար և պատիպատ դատաստանին վճռագիր, տեսցուք թէ Հայոց այնչափ զրկանաց, այնչափ զոհերուն և թափած արեան գինը դուք ի՞նչ կը վճռէք։

Ժա՛մհար, թո՛ղ այդ ցցահան դիակներ, մտի՛ր 'ի տանտուն թոնրին սալխուփին ի վե՛ր առ. տե՛ս, մարած մոխրին վերայ խանձողած կոճղ մի կայ, հա՛ն 'ի դուրս. մի՛ կարծեր թէ այրած հացի կուտ է այդ, այլ հացթուխ և հացարար տանտիկինն է, որ մինչ բարկ թոնիրին շուրջ նստած անօթի Քիւրտին համար հաց կ'եփէր, ապիրատներ կերան նորա հաց, զարկին ձգեցին վառած թոնիրին մէջ ու գնացին։

Թէ գիր գիտես, ժա՛մհար, համրէ ու գրէ թէ քանի՞ քանի Հայոց տանտիկիններ այդպէս հրայրեաց չարամահ մեռան։ Թոնիրներէն ելած բոլոր Հայոց կիներուն խանձողուած նշխարները, ժա՛մհար, լի՛ց կողովը, շալակդ առ, գնա՛ մինչեւ յԵւրոպ, չո՛ւրջ ած պալատականաց դռները. տեսցուք թէ աշխարհիս այդ ողորմած թագուհիներ Հայոց այրած տանտիկիններուն համար ի՞նչ դատաստան պիտի տեսնեն։

Ո՛վ մրագոտի ժամհարներ,՞ Թողէ՛ք այդ թմնիրի այրածներ. փութացէ՛ք կողովներ առէք ձեր յուս՝ եւ եկէք հնձանի դաշտ. Հայոց այգեկութն է. ժողովեցէ՛ք այդ կոխոտուած մանրիկ ճիռեր, Հայոց մանուկներու նշխար-ներ, զորս Լէնկթիմուրի ժանտածին զաւակը ամբակա-կոխ կոտորեց, ու քամեց Հայկայ զաւակներու արիւնը՝ որպէս քամեն խաղողն ի հնձանին։ Խնամով ժողովեցէք այդ փոքրիկ մարտիրոսներու սուրբ եւ ամբիծ նշխար-ները, տարէք թաղեցէք իրենց հարց ու մարց հետ. եթէ անողոք սուր զիրենք ծնողական գրկերէն բաժնեց, թող գերեզմանին մէջ ոսկերոտոք գրկախառնին։

Միթէ սերմանահան մշա՞կ էք դուք, որ գոգնոցը կապելով այդ մատաղ ու պարարտ սերմեր կը ցանէք Եփրատայ արգաւանդ դաշտերուն մէջ։

Ցանեցէ՛ք, ցանեցէ՛ք այժմիկ եւ յուսով ցանեցէք. թող այդ անմահ հատիկներ մեռնին հողին մէջ. կ'անցնի ձմեռն, կ'անցնին խստաշունչ սառնամանիք, կուգայ կենդանարար գարուն, գերեզմանի արտերը կը կանա-չին, եւ դուք կը հաւատաք յայնժամ Յիսուսի խօսքին, թէ «Ամէն ամէն ասեմ ձեզ, եթէ ոչ հատն ցորենոյ ան-կեալ յերկիր մեռանիցի՝ ինքն միայն կայ. ապա թէ մե-ռանիցի՝ բազում արդիւնս առնէ։»

Հնձանի դաշտին մօտ՝ այդ վարած արտերու մէջէն դառն մռնչիւնի ձայներ կու գան, կը լսէ՞ք, ժա՛մհար-ներ. այդ մռնչիւն՝ մորթազերծ անասնոց մռնչիւնն է, որ հերկագործ ակօսներու մէջ ինկած կը տանջուին. վերէն արեւ կը կիզահարէ, ներքուստ զիշակեր անգղեր եւ ագռաւներ կտցահարելով թել թել միսեր ոսկորներէն կը քաշեն։ Դանակ մի առէք՝ կտրեցէք նոցա վիզեր, որ երթան հանգչին։

Ո՛վ սոսկալի անգթութիւն. անապօրոյն Քրդեր հապճեպով հասան, մաճկալներ, հօտաղներ սրակոտոր

ապանին՝ և թրերով կոտրատեցին եղնամոլներուն՝ և գա-մէջներուն հաստապինդ ։ Ձիլերը. խե՛ղճ անասուններ տապլտկեցան ակօսներու մէջ, և առանց պարանոցներ կորելու՝ սկսան շերտ շերտ քամակներէն կաշիներ հա-նել. այդ անվարտի միաշապիկ բոկոտն վայրենիք տրեխ-ներ շինեցին իրենց համար. որ կ'երթային երկաթէ կօ-շիկներուն հետ կռուիլ ։

Արդա՛ր Աստուած, ՝ եթէ դու աշխարհիս վերայ յանցապարտներ՝ և մերթ եւս անմեղներ տանջելով կը լնուս ու կը կատարես արդարութեանդ չափն ու հա-տուցումն, միթէ անասո՞ւնքն եւս յանցապարտ են քո առաջ. այդ անողորմ ամբարշտաց աղիքներ չե՞ս կտրա-տեր նոցա փորին մէջ. դու որ Նինուէի անասնոց խնա-յեցիր, այս անխօսուն հեծող անասնոց դատաստանը չե՞ս տեսներ ։

Արեւն 'ի մայր մտաւ, այլ ձեզ համար հանգիստ ու դադար չկայ, կորի՛ճ ժամհարներ. Տովբիթի նման առաքինացէ՛ք, գիշերաժամուն ելէք՝ լուսնի լուսով ժողովեցէք Հայ մարտիրոսաց նշխարներ. մայրերու գըր-կէն ու կուրծքէն մի՛ բաժնէք յօշոտուած մանուկներ. մի՛ դպիք, մի՛ կրկտէք այդ արիւնշաղախ դիակներ. պատան պէտք չէ՛, կանաչ խոտերու մէջ փաթթեցէք Հայոց կանաչարեւ և ժուռումուռ մեռելներ. թէ պա-տառ մի կտաւ կը գտնէք, կենդանւոյն մեռած Հայոց հոլանի կիներուն և կոյսերուն տուէք, որ պատատեն իրենց առականքը. բաւ է՝ թէ այդ անտէր մեռելներ, Քրիստոսի անուան զոհեր՝ իրենց արիւնոտ շապիկներով և պատառատուն ցնցոտիներով թաղէք ։ Թող նոցա ոգի-ներ երթան Երկնից մէջ պայծառազգեստ լինին ։

Այլ գիտե՛մ ես, գիտե՛մ, ո՛վ Հայոց անթաղ դիակ-ներ, ձեզ համար ոչ քահանայ կայ, ոչ ժամահար, ոչ յուղարկաւոր, ոչ սիրելի, ոչ բարեկամ. սարսուռ և

արհաւիրք ամենուրեք տիրեր է, ո՞վ կը համարձակի կատարել ձեր թաղման հանդէսը։ Ո՛հ, ո՛հ, Հայո՛ց որդիքներ, հող ու դաշտ չատ ունէիք, գետնի երես դուք անհող, անծածկոյթ մնացիք, երկնից թռչուններ և երկրի չունիր ժողովեցան՝ կերան ձեր մարմի՚, կրծեցին ձեր ոսկորներ. մինչ ողջ էիք՝ բռնութիւն զձեզ կեղեքեց ու քերթեց. և մեռնելէն յետոյ՝ թերևս ասացիք թէ ազատուեցանք տառապանքէն, հանգչինք հողին մէջ. ո՛չ, ո՛չ, հանգստեան հող չտուին ձեզ. զի նոյն անողոք բռնութիւն՝ ձեր անշշունչ դիակներն ևս հարստահարեց։

Ո՛վ՝ Լուսի՛ն Լուսին, Հայոց աշխարհէն կուգաս, Բագրեւանդայ կոտորածի դաշտերէն անցա՞ր. այնպէս կը թուի որ գիշերաժամուն մէջ չառաւիղներդ արիւնոտ դիակներու վերայ զարնելով՝ երեսդ չառագուներ է։ Մի՛ անցնիր ճեպով. պահ մի կա՛ց Բիւզանդիոնի հորիզոնին վերայ, պանդուխտ Հայերուն լո՛ւր տուր Հայոց աշխարհէն. լո՛ւր տուր մեր թշուառ ընտանիքներէն, ո՞վ մեռաւ, ո՞վ մնաց, ո՞վ գերեցաւ և ո՞վ թողուց հայրենիք՝ գաղթական գնաց։ Թողուց իւր հասած հունձեր, թողուց իւր հօտն ու նախիր, թողուց իւր կեանքն և ամենայն ինչ։ Մերկ, կողոպուտ գնաց. ասաց թէ՝ անցնիմ այս կարմիր ծովէն և միանգամ ազատիմ չարչարանաց աշխարհէն։

Ո՛վ՝ Լուսի՛ն Լուսին, Մասիսի գագաթէն անցա՞ր, դաշերդ շուրջ ածի՛ր, Արագածի ոտքը՝ Էջմիածնայ պարիսպին տակ թափած Հայոց գաղթական ժողովուրդն տեսա՞ր որպէս յաշնանավերջին ծառերէն թափուած դեղնած տերեւներ. դիտեցի՞ր նոցա ապաժոյժ վիճակ. տեսա՞ր այն գետնի վերայ նուաղած ու թալկացած մայրեր, որոց ցամքած կուրծքերէն կախուեր էին դիեցիկ մանուկներ. նոքա կական բառնալով կաթ կը խնդրէին և մայրեր չհաց։

Ո՛վ Հայր ու Հայրապետ Հայոց, Էջմիածնայ վեհա-րանի լուսամուտէն կը դիտէ՞ք դէպ 'ի Բագրեւանդայ կոտորածի դաշտ, թէ կ'ասէք հեռու է աչքէս և կարճ է իմ ձեռքս. ուրեմն թողէ՛ք մեռելոց դաշտը՝ դարձու-ցէ՛ք ձեր աչքը գաղթական ժողովուրդին վերայ, որ կենդանւոյն մեռած ու թաւալած են Էջմիածնայ պա-րիսպներուն տակ։ Է՛ջ այտի, դու ինքնին հայրական գորովովդ մատակարար եղիր. դոքա սուրբ Գրիգորի մնացորդ որդիքներն են. տե՛ս, ինչպէս մերկ, կապուտ կողոպուտ, անի՞չ անստացուած ձեր հայրական գիրկ դիմեր են, հաց կ'ուզեն, հանդերձ կ'ուզեն, հանգըս-տարան կ'ուզեն. ժողովէ՛, պատսպարէ՛ զիրենք Այրա-րատայ ծոցին մէջ։ Դոքա Եփրատայ ակներէն և Նպատ լեռնէն կու գան, Երասխէն, Արագածէն և Մասիսէն պաշտպանութիւն կը խնդրեն, ո՛հ, չգիտեմ թէ կը գտնե՞ն՝ թէ յուսով կը թափառին։

Ո՛վ իմ լրացեալ Լուսին, Վասպուրական աշխարհի Աղբակու գաւառէն անցա՞ր, և ինչ տեսար. ես քան զքեզ յառաջ գիտեմ այդ, դու պատմէ՛ մեզ։ Պարսկա-կան Քրդաց հրոսակներ յարձակեցան, աւարեցին տա-րան բոլոր Հայոց գեղեր։ Անճարակ ժողովուրդ երբ մերկացաւ իւր կեանքէն և գոյքէն, չուարեցաւ մնաց. ասաց թէ ո՞ւր երթամ, ո՞ւր ապաստանիմ, գէթ հոգիս ազատեմ. երկու կրակին մէջ մնացի և կը խորովիմ։ Ո՛հ, ակամայ ընտրեց նա թողուլ քաղցր հայրենիք՝ գաղթա-կան երթալ, կամովին ձգել զինքն Պարսկական հին կրա-կին մէջ, որ երբեմն մեր աշխարհ և մեր նախնիքներ վառեց ու մոխիր դարձուց։

Բա՛րդուղիմէ, Բա՛րդուղիմէ, Հայոց նախկին լո՛յս ու լուսաւորիչ, ո՞ւր ես. տարա՛ն, տարա՛ն քո փոքրիկ հօտն ու ժողովուրդ, որ քո հովանեաց տակ և գերեզ-մանիդ չուրջ կը բնակէր։ Կողոպտեցին ու քանդեցին հազարամեայ հնաշէն վանքդ. այդ բաւական չէր, յան-

դգնեցան պիղծ ձեռքեր փորել ու կրկտել հազար ութ հարիւր տարուան կնքուած տապանդ․ այդ յիմար և ապիրատ ազգ կարծեց որ գերեզմանդ գանձերով լի է կամ սուրբ ոսկորներդ ոսկի դարձեր են։

Այլ եւս ինչ որ գիտես ու տեսար, պատմէ՛ մեզ, ո՛վ Լուսին, Հայոց աշխարհի ցաւեր և աղէտներ մեզմէ մի՛ ծածկեր։ Կ՚ասեն թէ մեր հաւատոյ ոսոխն ու թըշնամին . . . երբ Բագրեւանդայ կոտորածէն յետոյ կը դառնար, գեղեցիկ կիներ ու կոյսեր ընտրելով առաւ տարաւ իւր բանակին հետ․ տարաւ փակեց Խիզանու գաւառին մէջ, ուր այդ չարաչուք գազանին որջն է․ ուր 'ի սկզբանէ անտի սովորած էր միշտ Աւետարանի հօտէն հանել ու խառնել իւր գունդերուն հետ։

Լէնկթիմուրի գերեզմանի որդերէն ծնած ո՛վ չարաճճի սողուն, կրծելով կրծեցիր Հայու միսն ու ոսկոր, օձանման սողալով մտար Հայոց դրախտը, ամէն ծաղիկներ և կանաչ բոյսեր պղծելով ապականեցիր, չարչարեցիր Աստուծոյ խոնարհ ժողովուրդ, և ասացիր դու ինքնին թէ՝ ո՛չ կը տեսնայ և ո՛չ 'ի միտ կ՚առնու Յակովբայ և Գրիգորի պաշտեալ Աստուած։

Իմացի՛ր, իմացի՛ր, ո՛վ ամիտ և անզգամ, թէ արդար դատաւորն Աստուած իւր ծառայներուն վրէժխնդիր է, և նոցա անպարտ արիւն պիտի խնդրէ քու ձեռքէն․ կը մեռնիս և 'ի դժոխս կ՚իջնաս․ նոյն գերեզմանի որդունք՝ յորմէ ծնար դու, և զքեզ պիտի ուտեն ու կրծեն․ պիտի փշրին սրաժանի ատամունքներդ, զորս կը կրճտէր հաւատացեալ ծառայներուն վերայ։

Ո՛հ, Հայո՛ց աշխարհ, ո՛հ, աղէտներդ անբաւ անկշիռ են, զորս կրեցիր դու այս նոր Լէնկթիմուրի ձեռքէն։ Ես ուշամոռաց եղայ և չգիտեմ թէ զո՞րն ողբամ։ Քանդուած գեղե՞րդ ողբամ, վարատեալ ժողովո՞ւրդդ

ողբամ, ՚ի սարէն ՚ի ձոր Թափառական ընտանիքնե՞րդ ողբամ, հայրենիքէն վարեալ գաղթական որդիքնե՞րդ ողբամ, յափշտակեալ կիներդ և կոյսե՞րդ ողբամ, քան-դուած վանքերդ և պղծեալ տաճարնե՞րդ ողբամ, ան-հաց, անապրուստ, անճարակ ու Թշուառ կեա՞նքդ ողբամ, վաստակաւոր մշակնե՞րդ ողբամ, որ բարդ ՚ի բարդ հնձուեցան ու որայի նման փռուեցան արտերուդ մէջ, որոց արեան ցնցուղներ ցայտեցին և կարմիր ներ-կուեցան ցորենի հասկեր և հատիկներ։

Պահ մի կերէ՛ք այդ արիւնոտ հաց ու յագեցէք դուք՝ որ երկրագործ ժողովուրդը կոտորեցիք, վաստա-կաւոր եզնամոլներ մորԹեցիք, հողագործին խոփն ու հարօր և սայլեր ջախջախեցիք, ոչխարաց հօտերը լեռ-ներէն աւարեցիք, կաԹնարար տանտիկինները կամ մե-ռուցիք կամ փախուցիք. ինչ որ արդիւնաբեր էր երկ-րին և տէրուԹեան շահ, ինչ որ ձեր անշահ և անվաս-տակ կեանքին առատ հացն ու սեղանն էր, դուք զայն ամեն ձեր ձեռքով կործանեցիք. կարծեցիք Թէ ու-րիշներու կեանքը կ՚սպաննէք ու կ՚սպառէք, բայց դուք ինքնին անձնասպան եղաք ու չիմացաք։

Տեսցուք այսուհետեւ Թէ ուստի՞ պիտի յագենայք, երբ մշակ ժողովուրդին կեանքն և ոյժը ջլատեցիք. նոքա որ մեռան, հողն իրենց հանգիստ գտան ու ազատուե-ցան տառապանքէն. օ՛ն և օ՛ն արասցէ Աստուած՝ եԹէ դուք առանց հողի և մշակի՝ ողջ մնայք երկրիս վերայ։

Ո՛չ միայն կշտապինդ կերայք, այլ և խեղճ գեղա-ցւոյն կեանքը անխղճապէս կողոպտեցիք, ոչ ինչ չԹողիք. Թէ չտեմարանին մէջ մի գոռ ցորեան կար, Թէ իւղա-մաննեն մէջ մի կշիռ իւղ, Թէ մառանին մէջ փոքր ինչ պաշար՝ որ իւր տղոց բաժին ու հոգեպահիկն էր, զայն ամէն հանիք Թափեցիք ՚ի դուրս, աղբիւններու մէջ խառնեցիք, որպէս զի գիւղացի ընտանիք սովալլուկ

մեռնին. բայց միթէ դուք պիտի մնայք ու ապրի՞ք, ժա՛նտ խորամանկներ։

Ո՛հ, որչա՜փ խիղճ կը լինիմ ես, և ո՞ տայր ինձ, Հա-յո՜ց աշխարհ, որ ողբերուս հետ սփոփանք խառնելով զքեզ մխիթարէի և սրբէի լացող ժողովուրդիդ գետա-հոս արտասուքը, զոր թափեց նա իւր արեան հետ։ Բայց ես էլ կը վարանիմ Մարգարէին պէս և կը գոչեմ, « Ո՞վ մխիթարեսցէ զքեզ, դո՛ւստր Սիօնի, զի ծան-րացաւ բաժակ բեկման քո »։

Այո՛, կարի յոյժ դառնացաւ քո բաժակ, Հայո՛ց աշխարհ. չգիտեմ թէ ո՞րպէս յուսադիր լինիմ ու մխի-թարեմ զքեզ. զի ես էլ քո տարաբաղդ որդիքներէն անմխիթար մի զաւակն եմ, որ բախտն ինձ միշտ լալ վի-ճակեց ու երբէք չխնդացի։ Եւ ի՞նչպէս խնդայ քո հէք ողբերգուն, երբ քո կեանք՝ ողբոց ու ցաւոց աշխա-րան է։

Այլ մխիթարեա՛ց, մխիթարեա՛ց, Մա՛յր Հայաստան, զի դու սովորած ես ցաւեր ու վիշտեր կրել. հազար անգամ մահաբեր երկունքներ զքեզ ըմբռնեցին և դու հանդուրժելով անցուցիր երկունքներդ և ողջ մնացիր։ Հազար բիւր աղէտներ տեսար, մինչ որդիքներդ գըր-կէդ վարատեցան, բայց դու երբէք չվհատեցար, զի, ազգդ պողպատի նման պինդ և աննկուն է։ Հազար անգամ գերեզմանին դուռը հասար, թշնամիներդ տե-սան՝ ծափ զարկին, թէ վա՜յ, մեռաւ Մայր Հայաստան, և դու անդրէն Ղազարոսի նման վերածնար գերեզ-մանէն։

Միթէ մարդոյն կամ օտարին ձեռք կարո՞ղ է զքեզ մեռուցանել, երբ դու ինքնասպան չը լինիս, և երբ յոյսդ անմահութեամբ լի է։ Թէ խորամանկութիւն կը ջանայ որդիքներդ ընկճել, որչափ հնար է՝ հարստահարել

ու վարատել, որպէս զի դու անբարգաւաճ մնաս, ան-ճեռ սպառիս, կամ այդ վերահաս թշուառութեանդ մէջ բոլորովին չքաւորիս, նկուն դառնաս, ոգիդ ստր-կանայ և երբէք ազատութիւն չմտաբերես։

Թէ աշխարհիս խորամանկութիւն քեզ համար այս-պիսի դաւ կը նիւթէ, դու ևս փորձառութեամբ ու-սի՛ր, խորագէ՛տ եղիր, այնպէ՛ս անցիր դաւերէն՝ որն զքեզ չտեսնայ դարանամուտն. յուշի՛կ անցիր գնա՛ յառաջդիմութեանդ մէջ. մի՛ գոչեր, մի՛ աղաղակեր. թէ կը խօսիս, թէ կը գործես, լռին և անձայն եղիր։

Մի՛ վհատիր, ժո՛ղովուրդ, թէ զքեզ չարչարելով խոնարհ արարին, ոտքիդ առաջ որոգայթներ լարեցին. դու հաւատ ունիս, Աւետարան ունիս, խաչակրութիւն ուխտեր ես, կ՚ոխի՛ր, անցի՛ր այդ Բաբիլոնի կրակը, թող տեսնան ու զարմանան աշխարհի որդիքներ։

Այս աշխարհ և աշխարհիս գահեր՝ ամեն դայթագ-ղութիւն և որոգայթներ ունին, խեղճ և տկարուկ ժողո-վուրդներ բռնաբարուած են և կը գոչեն ազատութի՛ւն ազատութի՛ւն։ Այլ ոչինչ ճար չունին, դորա միակ ա-զատութեան ճար՝ լոյս և կրթութիւնն է. դու զայն երբ 'ի ձեռս բերես, այն օր է միայն քո ազատութեան տօնահանդէս։

Ո՛վ Բագրեւանդայ դժբաղդ որդիքներ, վայրագ խուժն զձեզ կոտորեց, վատ և ապիկար Քիւրդն ժողովեց տարաւ զձեզ 'ի սպանդանոց, դանակը առաւ և միահա-մուռ մորթեց զձեզ, կացինով ձեր ոսկորներ ջարդեց, դուք անխօս՝ անմռունչ՝ անշարժ մնացիք, որպէս ոչ-խար՝ իւր կարչին առաջ։

Անխնայ մորթուեցայք, այլ ևս պիտի մորթուիք. այս աշխարհիս օրէնք, կարգ ու խղճմտանք այսպէս է.

մարդիկ՝ որ տէր են և կ'իշխեն անասնոց, ոչխարի նման՝ մարդիկներէն պիտի մորթուին, երբ չունին խեթ-կիչ եղջիւր, որ ցուլի նման ոգորին իրենց կարիչնե-րուն դէմ։

Ցո՛ւչ, յո՛ւչ, ո՛վ կոտորուած գառներ, ո՛վ Հայոց ողջ ու մնացորդ որդիքներ, դեռ պիտի կոտորուիք, դեռ պիտի մորթուիք ա՚դ չքոտի Թիւրքերէն, քանի որ անզէն, անեղջիւր, անապար կ'ապրիք. դուք մարդ էք, ձեռք և բազուկ ունիք. միթէ անզգացած մեռե՞ր է ձեր որդմտութեան ոգին. միթէ կը հաւատա՞յք որ իշ-խանութեան աչքը հասնի մինչեւ Հայոց ամայի լեռներ ու դաշտեր և ձեզ պահապան լինի։

Ես գիտեմ ու կը տեսնամ զքեզ, որ իբրեւ մի ան-յարիր անդամալոյծ՝ Պրովպատիկէ աւազանին չուրջն ի կած, անոք, անօգնական մնացեր ես. ո՛հ, հիւան-դութեանդ չրջանը չէ թէ երեսուն և ութ ամ է, այլ չորեքհարիւր ամ, անդամներդ ամեն բեկբեկուած, ոտ-քէդ մինչեւ 'ի գլուխդ վէրքերով լցուած, մարդ չի՛ հա-ւատար թէ դու այլ եւս կ'ողջանաս ու կը չրջիս աշ-խարհիս վերայ. ոգիդ կենդանի է ու կը տրոփայ, չունիչ մի ունիս, որ չարունակ կ'աղաղակես ու կը պաղատիս, Տէ՛ր, ես անոք եմ և չունիմ ինձ օգնական, որ զիս ազատութեան աւազանին մէջ ձգէ և ես բժշկուիմ այս չարախտ և չարաշուք ատրկութենէն։

Գոչէ՛, գոչէ՛, ո՛վ անճարակ հիւանդ, քո օգնական՝ Տէրն է. աշխարհիս վերայ քեզ ոչ ոք օգնական չկայ։ Դու Պուլկար չես, որ Օրթոտօքս եկեղեցւոյ Զարր քեզ զօրավիգ հասնի. Կաթոլիկ չես, որ Հռովմ կամ Ֆռան-սան զքեզ պաշտպանէ. Բողոքական չես, որ սուրբերու բարեխօսութիւն թողուս և Ովկիանու Թագուհին քեզ բարեխօս բռնես, որ թերեւս գթայ և դարման տանի. զի դու Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ազատ զաւակն ես, թէրեւ անծանօթ՝ մոռացեալ երկրի մէջ կը բնակիս.

որու՞ համար արդեօք մարդոց սրտէն ու մարդասիրու-
թենէն մոռցուած ես դու։

Մատի՛ր, ո՛վ Յիսուս, մատի՛ր, հիւանդ և անկեալ Հայուն օգնական չկայ աշխարհիս վերայ. մատի՛ր, ձե՛ռն տուր այդ հինօրեայ անդամալուծին, որոյ բազմապատիկ ցաւոց ու վիրաց վերայ այլ եւս անհնարին ցաւս ու վարս յաւելին այժմիկ։ Ասա՛, ո՛վ ազատարար բժիշկ և փրկիչ, թէ արի՛, ա՛ռ զմահիճս քո և ե՛րթ յազատութիւն։

Ո՛վ դու մաշած և հիւծած հիւանդ, թէ յիրաւի՛ բժշկութիւն կը ժտես, թէ ստոյգ ազատութեան կը ցանկաս, օ՛ն ուրեմն, փոքր ինչ խլրտի՛ր մահճիդ մէջէն. ինքնաշա՛րժ եղիր. ահաւասիկ Աստուծոյ մատն ու հրեշտակ աշխարհիս յեղափոխութեան աւազանին ջուրերը կը յուզեն. ով որ զինքն վաղ ձգէ նորա մէջ, նա միայն իւր ցաւերէն ազատ կը լինի։

Թէ չգիտես, ես՝ իբրեւ դաս՝ խօսիմ քեզ, որ դու խելամտիս թէ քանի՞ թանգ է ազատութեան գին աշխարհիս Փրկիչ զայն իւր խաչով և արիւնով գնեց. Նոյնգունակ մեր նախնի քաջեր Եկեղեցւոյ և Հայրենեաց ազատութիւն մահով և արիւնով գնեցին։ Միթէ դու ցանկալի ազատութիւն առանց զոհի և արեան ձրի՞ ստանալ կ'ուզես։

Թո՛ղ, թո՛ղ որ դարձեալ ողբամ զքեզ, Հայո՛ց աշխարհ և ժողովուրդ. մինչ աշխարհիս ջրայուղման և արեան ալիքներուն մէջ այլ և այլ ազգեր կը լողան ազատութեան նաւահանգիստ գտնել, դու ալեաց ելեւէջներու մէջ կը տատանիս. գիշերալոյս փարոսներ չունիս, նաւահանգի՛ստ, նաւահանգի՛ստ, կ'որոնես և չես գտներ։ Այդ յայտնի է, թէ դեռ անարուեստ ես, լողալ չգիտես։

Թո՛ղ ուրեմն այժմիկ ազատութիւն, միայն խաղաղութիւն խնդրէ. դեռ քեզ համար ուսումն և կրթութիւն պէտք են, և դու այդ քո տատանման մէջ Պետ-